

GELLÉRFI GERGŐ

RES VERA AGITUR – IUVENALIS 4. SZATÍRÁJÁNAK SZERKEZETÉRŐL ÉS CÉLPONTJÁRÓL

Iuvenalis 4. szatírája az életmű egyik legtöbbet kritizált darabja. A szerkezeti problémák miatt egyes kutatók a mű eredeti egységességét is kétségbe vonják azt feltételezve, hogy két, egy későbbi kiadó által összefűrt töredékből áll. A struktúra megértésének kulcsa a két fő szerkezeti egység, s ezzel együtt a két központi karakter, Crispinus és Domitianus közötti kapcsolat feltárása. Az alábbi tanulmány a szerkezeti problémák mellett a mű epikus jellegzetességeivel, illetve az invektíva célpontjaival foglalkozik.

Kulcsszavak: Domitianus, eposzparódia, Iuvenalis, Statius, szatíra, 4. szatíra

A 4. szatíra a 12. költeménnyel együtt Iuvenalis legtöbbet kritizált,¹ s ezzel együtt leginkább vitatott szerkezetű művei közé tartozik:² Duff 1898-as kiadásában például az „*ill-constructed*” jelzővel illeti,³ de Decker pedig aránytalanságát kritizálja.⁴ Vannak, akik mai formájában két egymáshoz illesztett töredéknek tartják, míg mások, ha nem is vitatják el a mű egységességét, csak laza kapcsolatot fedeznek fel a Crispinusról szóló első szakasz és a Domitianusnak szánt hatalmas rombuszhalról szóló második (34–149) közt, mely a kutatás egyöntetű állásfoglalása szerint eposzparódia.⁵

A 4. szatíra struktúrájának megértéséhez az első lépést Stegemann munkája jelentette, aki a vers kritikája helyett kísérletet tett a két nagy szerkezeti egység közötti kapcsolat feltárására. Az 1. szatírában már említett Crispinus főbenjáró és kevésbé súlyos bűneit bemutató első szakasz Stegemann interpretációja szerint az eposzparódia bevezetőjeként szolgál. A német kutató elemzésében rámutat a Crispinusszal és Domitianusszal kapcsolatban megfigyelhető chiasztikus szerkezetre: *scelera – nugae – nugae – scelera*.⁶ A 4. szatíra Crispinus komoly bűneinek leírásával kezdődik (1–10), ezután kevésbé súlyos cselekedeteiről szól (Iuvenalis szavaival élve *facti leviores*: 11–27), majd ugyanez következik Domitianus esetében, azaz a tulajdonképpeni eposzparódia, a rom-

¹ Pl. E. Courtney: A Commentary on the Satires of Juvenal. London 1980. 517; P. de Labriolle (ed.): Les satires de Juvénal. Paris 1932. 298; W. C. Helmbold: Juvenal's Twelfth Satire. CPh 51 (1956) 15–16.

² J. D. Lewis (ed.): D. Iunii Iuvenalis Satirae II. London 1882. 448 a 4. és a 11. szatíráról szól így: „No doubt both these satires would be improved by losing their prologues.”

³ J. D. Duff (ed.): D. Iunii Iuvenalis Satirae XIV. Cambridge 1900. 173.

⁴ J. de Decker: Juvenalis declamans. Ghent 1912. 74.

⁵ A 4. szatíra 1957 előtti kutatástörténetéről összefoglalóan: W. S. Anderson: Studies in Book I of Juvenal. In: Essays on Roman Satire. Princeton 1982. 232–234.

⁶ W. Stegemann: De Iuvenalis Dispositione. Leipzig 1913. 30–36.

buszhaltörténet (*nugae*: 37–149), végül a zárlatban a császár valódi bűneire utal röviden, melyek természetesen jóval súlyosabbak, mint Crispinuséi (150–154).⁷

Stegemann eredményeit is felhasználva Helmbold és O’Neil a korábbiaknál jóval szorosabb kapcsolatra mutatott rá a szatíra két része között: a mű szerkezetét a két központi alak, Crispinus és Domitianus közti kapcsolat tartja össze, mely három pilléren nyugszik, úgymint a nagy hal közös motívuma,⁸ a *nugae–scelera* kettősség, továbbá a két karakter is több párhuzamot mutat. Mindketten szegény sorból jutottak magasra, sokat foglalkoztak megjelenésükkel, kedvüket lelték a fényűzésben, más férfiak feleségeit csábították el, *incestus*t követtek el, egyikükkel kapcsolatban sem lehet akár csak egyetlen elismerésre méltó dolgot sem mondani.⁹ A Helmbold és O’Neil által ismertett párhuzamokból a két alak közti kapcsolat világossá lesz:¹⁰ Crispinus Domitianus kicsinyített tükörképe,¹¹ tettei Gowers találó megfogalmazása szerint előételként szolgálnak a főfogás, a „kopasz Nero” (4, 38: *calvo... Neroni*) megjelenése előtt.¹²

Crispinus és Domitianus párhuzamának feltárásával azonban nem oldódik meg minden probléma a szerkezetet illetően. Az első szakasz egyértelműen két fő részre osztható: az 1–27. sor középpontjában Crispinus áll, míg a 28–33. sor átvezetesként szolgál az eposzparódia felé – bár egyes kiadók csak a 36. sor, azaz a rendhagyó múzsa-invokáció után kezdenek új bekezdést, a 34–36. sor, ahogy azt rövidesen láthatjuk, már egyértelműen az eposzparódia része.¹³ A szerkezettel kapcsolatos legfontosabb kérdés: mi a Crispinus-szakasz funkciója, miért áll e 27+6 soros bevezető az eposzparódia kezdetén, a rendhagyó múzsa-invokáció előtt? A szatíra eredeti egységessége elleni legfőbb érv lehetne, ha a két szakasz összekapcsolása motiválatlan s funkció nélküli lenne. Hogy csak egy példát említsünk, Gylling úgy véli, az eredetileg a 34. sortól kezdődő szatíra elejére Iuvenalis halála után utólag illesztettek egy tőle származó töredéket (1–27),

⁷ Vö. *Anderson*: i. m. (5. jegyz.) 235: „(Stegemann) failed to note the important difference in degree between the *scelera*, a difference which directly affects Juvenal’s thematic exposition.”

⁸ Amint azt *S. M. Braund*: *Juvenal Satires Book I*. Cambridge 1996. 273 is hangsúlyozza, a nagy hal mindkettejük esetében jellemző hibával áll kapcsolatban, de ez önmagában még kevés az egységesség igazolásához.

⁹ A párhuzamok részletesen, antik szöveghelyekkel alátámasztva: *W. C. Helmbold – E. N. O’Neil*: *The Structure of Juvenal IV*. *AJPh* 77 (1956) 68–73.

¹⁰ *E. J. Kenney*: *The First Satire of Juvenal*. *PCPhS* 8 (1962) 30–31 azon kritikáját, miszerint Helmbold és O’Neil a párhuzamok Domitianusra vonatkozó részét főként nem Iuvenalisra, hanem más szerzők munkáira alapozza, meggyőzően utasítja vissza *G. B. Townend*: *The Literary Substrata to Juvenal’s Satires*. *JRS* 63 (1973) 155.

¹¹ *Helmbold – O’Neil*: i. m. (9. jegyz.) 70, vö.: *Braund*: i. m. (8. jegyz.) 274: „The most convincing reading of the poem is to see Crispinus as a microcosm of Domitian...”; *W. Heilmann*: *Zur Komposition der vierten Satire und des ersten Satirenbuches Juvenals*. *RhM* 110 (1967) 365: „Crispinus ist einerseits ein kleiner Domitian, andererseits präludiert er der Schilderung des Fischfangs und des Thronrats...” *Townend*: i. m. (10. jegyz.) 155–156 a Crispinus és Nero, valamint a Domitianus és Nero közötti kapcsolattal is foglalkozik.

¹² *E. Gowers*: *Black Pudding: Roman Satire*. In: *The Loaded Table: Representations of Food in Roman Literature*. Oxford 1993. 206.

¹³ Vö.: *Braund*: i. m. (8. jegyz.) 270.

a 28–33. sort pedig e kiadó írta, hogy összefércelje az eredetileg két külön költeményből származó részeket.¹⁴

Az első szakasz funkciójának elemzésekor Kilpatrick és Braund értelmezésére támaszkodhatunk. Az első 27 sor, melyben az eposzparódia helyett a jellegzetes iuvenalisi *indignatio* a meghatározó, a satíra második felének témáit vetíti előre:¹⁵ Crispinus „kisebb hibáinak” bemutatása után következik a történet, mely Domitianus egy kisebb hibáját hivatott szemléltetni.¹⁶ A satíra egységességét vitató Kenney értelmezése szerint ez nem állja meg a helyét, mivel a satíra második szakasza nem Domitianusról szól.¹⁷ Csakhogy ellenérvét nem fogadhatjuk el: bár tény, hogy a császár alig „jelenik meg a színen”,¹⁸ mégis egyértelműen ő áll az eposzparódia középpontjában, hiszen mire elérkezünk a lesújtó zárlathoz, Domitianus legnagyobb bűne, a népirtás felidézéséhez, a császárról alkotott negatív kép már szinte teljes – elsősorban nem saját maga, hanem a közvetlen környezetébe tartozó emberek leírásából. Domitianus jellemét Iuvenalis tizenegy tanácsadójaén keresztül világítja meg (72–118),¹⁹ akiket e helyen csupán röviden jellemez, ám egyikük, az 1. satírából már ismert Crispinus ennél jóval részletesebb bemutatást kap a satíra első szakaszában,²⁰ innen ismerhetjük meg igazán, milyen emberekkel veszi körbe magát a császár.²¹ Az indirekt, tanácsadóin keresztül támadás mellett a Domitianus elleni invektíva másik fontos elemét az alapvető értékek sérülése, illetve hiánya képezi: a *libertas*, a *facilitas*, a *securitas*, a *fides* és a *virtus* helyett uralkodását a *dominatio*, az *adulatio* és a *saevitia* jellemzi.²²

A tanács tizenegy tagja között tehát Crispinus is megjelenik.²³ Iuvenalis nem emeli ki őt a többi közül, semmi nem utal arra, hogy bármilyen szempontból fontosabb lenne a másik tíznél. Crispinus ugyanis nem hitványabb alak a többinél, csupán egy a sok közül,

¹⁴ J. A. Gylling: De Argumenti Dispositione in Satiris IX–XVI Iuvenalis. Lund 1886. 38–45. Nézetét idézi G. Highet: Juvenal the Satirist. Oxford 1955. 257, 2. jegyz.

¹⁵ Braund: i. m. (8. jegyz.) 274.

¹⁶ R. S. Kilpatrick: Juvenal's 'Patchwork' satires: 4 and 7. YCS 23 (1973) 234.

¹⁷ Kenney: i. m. (10. jegyz.) 30.

¹⁸ Vö.: D. Sweet: Juvenal's Satire 4: Poetic Uses of Indirection. California Studies in Classical Antiquity 12 (1981) 285. T. E. S. Flintoff: Juvenal's Fourth Satire. In: F. Cairns – M. Heath (eds.): Papers of the Leeds International Latin Seminar, Sixth Volume, 1990: Roman Poetry and Drama, Greek Epic, Comedy, Rhetoric. Leeds 1990. 121 ezzel szemben így fogalmaz: „For the remainder of the satire, except for a single one-line aside, Domitian occupies centre-stage.”

¹⁹ Vö.: S. H. Braund: Paradigms of Power: Roman Emperors in Roman Satire. In: K. Cameron (ed.): Humour and History. Oxford 1993. 66–67: „It seems evident that throughout the poem the satirist is attacking Domitian by attacking his advisers who, to a greater or lesser extent, are microcosms of the emperor: their characteristics either reflect Domitian's own characteristics or are caused by his characteristics.” A tanács összetételéhez lásd P. White: Ecce Iterum Crispinus. AJPh 95 (1974) 380–382.

²⁰ Juv. 1, 26–30: *cum pars Niliacae plebis, cum verna Canopi / Crispinus Tyrias umero revocante lacernas / ventilet aestivum digitis sudantibus aurum / nec sufferre queat maioris pondera gemmae, / difficile est saturam non scribere*. Vö.: Juv. 4, 1: *ecce iterum Crispinus...*

²¹ Lásd Kilpatrick: i. m. (16. jegyz.) 234–235.

²² Ezt Braund: i. m. (19. jegyz.) 65–66 részletesen és meggyőzően bemutatja.

²³ Juv. 4, 108–109: *et matutino sudans Crispinus amomo / quantum vix redolent duo funera...*

a szatírárt nyitó hosszú jellemzés bármelyikükről szólhatna. Jelenléte a tanácsban alapvető fontosságú a költemény egységes egészként való értelmezése szempontjából, másodszori megjelenése motiválja a vers bevezető szakaszát, melynek kezdetén az *ecce iterum Crispinus* szavakkal az 1. szatírára utal vissza,²⁴ ahol a Crispinusszal szembeni kirohanás vezeti fel a programvers egyik kulcsmondatát: *difficile est saturam non scribere*.

A szatíra szerkesztése több szempontból is jellegzetesen iuvenalisi. Ahogy a 13. szatírában egy anyagi károkozásból bontakozik ki a hosszú *consolatio* és a lelkiismeretről szóló elmélkedés, a 15. szatíra pedig egy helyi konfliktus leírásától a teljes emberiségre vonatkozó megállapításokig jut, úgy ezúttal is egy jelentéktelen eset, Crispinus halvásárlása szolgál a teljes költemény kiindulópontjául.²⁵ Hogy a szatíra két nagy szerkezeti egysége nem áll szoros kapcsolatban egymással, szintén nem idegen Iuvenalistól, elég csak a fentebb említett 12. szatírára gondolnunk, vagy az azt megelőző költeményre, melynek 55. soráig semmi nem utal arra, hogy a költemény nagyobb részét egy szerény lakomára való meghívás teszi ki.²⁶ A Crispinusról szóló bevezető és az eposzparódia közötti váltás éppúgy meglepő hatást kelt, mint Laronia monológja a 2. szatírában, vagy az, hogy a 3. szatírában, melynek felvezetése alapján dialógust várnánk, Umbricius háromszáz soron át nem hagyja szóhoz jutni beszélgetőpartnerét.²⁷ A 4. szatíra 27. soráig úgy tűnhet, hogy a vers egy falánksággal szembeni invektíva, ám egy rövid átvezetést követően a szatíra egy váratlan fordulattal epikus színezetet ölt, amit a római irodalom alighanem legkülönösebb múzsaínvokációja vezet be:

*qualis tunc epulas ipsum gluttisse putamus
induperatorem, cum tot sestertia, partem
exiguam et modicae sumptam de margine cenae,
purpureus magni ructarit scurra Palati,
iam princeps equitum, magna qui voce solebat
vendere municipales fracta de merce siluros?
incipi, Calliope. licet et considerare: non est
cantandum, res vera agitur. narrate, puellae
Pierides, prosit mihi vos dixisse puellas.*

(Juv. 4, 28–36)

Az invokációt megelőző hat átvezető sor stílusban is előjelzi a váltást. Bár a tartalom a legkevésbé sem emelkedett, az olyan kifejezések, mint az *induperatorem* (28), illetve a 29–32. sor szórendje (különösen a 31. soré, de csak a szórend, s nem a tartalom)

²⁴ S amint Braund: i. m. (8. jegyz.) 236 rámutat, egyúttal Horatius 4. szatíráját is felidézi: *ecce, / Crispinus* (Hor. S. 1, 4, 14–15). A Crispinus név Horatiusnál sem első alkalommal fordul elő e helyen, vö. 1, 1, 120–121: *ne me Crispini scrinia lippi / compilasse putes, verbum non amplius addam*.

²⁵ J. G. Griffith: Juvenal, Statius, and the Flavian Establishment. G&R 16 (1969) 135.

²⁶ Utóbbihoz Griffith: i. m. (25. jegyz.) 135–136.

²⁷ Braund: i. m. (8. jegyz.) 274–275.

szinte előrejelzik a múzsa, Calliope megidézését.²⁸ Az invokáció szerkesztését tekintve kiemelkedik a szövegből, egyértelműen jelezve a határt a két szakasz közt: két hosszú, hat- illetve nyolcsoros mondat (28–33 és 37–44) közt hat rövid, önállóan értelmezhető egység áll, az utolsót kivéve mindet tömondatnak nevezhetjük.²⁹ Az invokáció rendhagyó, a lehető legtávolabb áll a megszokott epikus segélykéréstől: Calliope leülhet,³⁰ nem kell énekelnie, mert ezúttal egy igaz történet fog elhangozni. A valóságosként ábrázolt témát és a realitástól eltávolodó költészetet Iuvenalis ismételtlen szembeállítja egymással – s ha a szatíra tartalma *res vera*, akkor az eposzköltészet ennek következményeképpen hazug költészet. Az egész költemény kulcsmondatának elhangzásával azonban nem ér véget az invokáció, egyfajta antiklimaxot figyelhetünk meg, amikor Iuvenalis e nagyon is komoly tartalmú, az egész szatíra értelmezése szempontjából kulcsfontosságú mondathoz egy olcsó tréfát fűz hozzá. Az eposz műzsjának megsértése után ugyanis immár valamennyi *Pieris* segítségét kéri, egy rendhagyó bókka *puellának* nevezve őket, bár ez sem *fiatal*, sem *szűz* értelemben nem lehet „igaz”,³¹ amire rögtön utal is: „váljék hasznomra, hogy *puellának* neveztelek titeket.”

Az invokációval veszi kezdetét az eposzparódia, a szatirikus hagyományban példa nélkül álló harmadik személyben írt elbeszélés. Bár az eposz szerepe Iuvenalis több más szatírájában, így a 3.-ban és a 12.-ben is meghatározó,³² a 4. szatírárt megkülönbözteti ezektől a hagyományos eposzi kellékek használata, valamint a narratíva elbeszélő jellege, melyek eposzparódiává teszik a rombuszhaltörténetet. A cselekmény három szakaszra osztható: 1) a 39–71. sorban a halász kifogja a halat, s Domitianushoz siet; 2) a 72–118. sor hozza a központi problémát: nincs akkora tál, melybe a hal beférne, megérkeznek a tanácsadók, akikről katalógusszerű felsorolást olvashatunk; 3) a 119–149. sorban megszületik a határozat: nagyobb tálat kell készíteni.

A banális, paródiához tökéletesen illő cselekményt bevezető sorok nem csupán az emelkedett stílus jegyeit mutatják, hanem más eposzi jellegzetességeket is:

²⁸ Sweet: i. m. (18. jegyz.) 295; Anderson: i. m. (5. jegyz.) 237. Vö.: Braund: i. m. (8. jegyz.) 242; Kilpatrick: i. m. (16. jegyz.) 233. Courtney: i. m. (1. jegyz.) 196; 204 szerint még korábban, a 16. sor körülírásával megkezdődik az eposzparódia „előkészítése”: *aequantem sane paribus sestertia libris*.

²⁹ Vö.: Sweet: i. m. (18. jegyz.) 295.

³⁰ Az éneklés szokványos esetben állva történik, vö.: Ov. *Met.* 5, 338–340: *surgit et inmissos hedera collecta capillos / Calliope querulas praetemptat pollice chordas / atque haec percussis subiungit carmina nervis*. A szöveghehellyel kapcsolatban már F. Buecheler: *Coniectanea de Silio Iuvenale Plauto aliis poetis lat.* RhM 35 (1880) 392 is Ovidiust idézi.

³¹ Townend: i. m. (10. jegyz.) 154; Braund: i. m. (8. jegyz.) 243–244. R. Stewart: *Domitian and Roman Religion: Juvenal, Satires Two and Four*. TAPhA 124 (1994) 323 egy további lehetőséget is felvet Townend és Braund értelmezésének elfogadása mellett. Szerinte a szó (a szatíra több más helyéhez hasonlóan) Cornelia Vesta-szűz Domitianus általi elítélésére utal vissza, amit a szatíra Crispinusról szóló bevezetőjében már felidézett Iuvenalis: *nemo malus felix, minime corruptor et idem / incestus, cum quo nuper vittata iacebat / sanguine adhuc vivo terram subitura sacerdos?* (Juv. 4, 8–10). A Jahn kiadásában törölt 8. sor eredetiségét Courtney: i. m. (1. jegyz.) 201–202 kellőképpen igazolja.

³² Előbbihez lásd Gellérfi G.: Iuvenalis 3. szatírája és az *interlocutor* Umbricius irodalmi forrásai. Ant-Tan 58 (2015) 37–67, különösen 38–46.

*cum iam semianimum laceraret Flavius orbem
ultimus et calvo serviret Roma Neroni,
incidit Hadriaci spatium admirabile rhombi
ante domum Veneris, quam Dorica sustinet Ancon,
implevitque sinus; neque enim minor haeserat illis
quos operit glacies Maeotica ruptaque tandem
solibus effundit torrentis ad ostia Ponti
desidia tardos et longo frigore pingues.*

(Juv. 4, 37–44)

Az invokációt követő *cum iam* sorkezdet nem idegen az eposz nyelvtől,³³ s érdekes azt is kiemelnünk, hogy Seneca *Apocolocyntosis*ának két, egyértelműen az epikus kifejezésmódot parodizáló időmegjelölése egyaránt a *iam* szóval kezdődik.³⁴ Ezt követi a témamegjelölés, mely egyben *in medias res* kezdetnek is tekinthető: *incidit Hadriaci spatium admirabile rhombi*. A hal nagyságát epikus körülírás fejezi ki, a *Hadriaci... rhombi*, a *Dorica... Ancon* és a *calvo... Neroni* az *eptiheton ornans*okat idézi, míg az ezt követő 41–44. sorban egy kidolgozott hasonlat olvasható a rombuszhalról.³⁵

Bár a kifejezésmód kétségtől az eposzt idézi, a tartalom a legkevésbé sem, s ez nem csupán a nevetséges témából fakad. Már az időmegjelölés két sora eltávolodik a hagyományos római epikától, melyben az uralkodó nem lehetne a világ pusztítója, Róma pedig nem szolgálhatna senkinek.³⁶ A forma és a tartalom egysége nem valósul meg, s a kettő közül utóbbi bizonyul erősebbnek: az eposzparódián több repedés keletkezik, Iuvenalis újra és újra félreteszi az epikus kifejezésmódot, hogy valódi szatirikus költői kommentárt fűzzön hozzá az elhangzottakhoz. Ezt először a 45–46. sorban figyelhetjük meg:

*destinat hoc monstrum cumbae linique magister
pontifici summo. quis enim proponere talem
aut emere auderet, cum plena et litora multo
delatore forent?*

(Juv. 4, 45–48)

A mondat, melyből kiderül, hogy a halat kifogója a *pontifex summus*nak, azaz Domitianusnak szánja, még mutat némi emelkedettséget, ezt követően viszont az eposzpa-

³³ Sweet: i. m. (18. jegyz.) 296; Braund: i. m. (8. jegyz.) 244. Utóbbi a 37–38. sor eposzt idéző szerkezetére is felhívja a figyelmet.

³⁴ Sen. *Apoc.* 2, 1; 2, 4.

³⁵ Sweet: i. m. (18. jegyz.) 296. A körülíráshoz lásd még J. Ferguson: *Juvenal: The Satires*. Basingstoke – London – New York 1979. 162; Courtney: i. m. (1. jegyz.) 208; M. M. Winkler: *The Function of Epic in Juvenal's Satires*. In: C. Deroux (ed.): *Studies in Latin Literature and Roman History V*. Bruxelles 1989. 437; S. Curtis: *The Exploitation of the Epic Realm by Roman Satirists*. Glasgow 2002. 48.

³⁶ Anderson: i. m. (5. jegyz.) 238.

ródia és a cselekmény helyébe valódi szatirikus tartalommal telített költői kommentár lép, mely egészen az 56. sorig tart.³⁷ A közbevetés éppoly váratlanul ér véget, s ad teret ismét az eposzparódiának, mint ahogy elkezdődött, hiszen az 56. sorban a trithémimerést követően egy újabb epikus időmegjelölés kezdődik:

*iam letifero cedente pruinis
autumno, iam quartanam sperantibus aegris,
stridebat deformis hiems praedamque recentem
servabat; tamen hic properat, velut urgeat auster.*

(Juv. 4, 56–59)

E sorok több szempontból is emlékeztetnek a fentebb említett első senecai időmegjelölésre:³⁸

*iam Phoebus brevior via contraxerat arcum
lucis et obscuri crescebant tempora Somni
iamque suum victrix augebat Cynthia regnum,
et deformis Hiems gratos carpebat honores
divitis Autumni iussoque senescere Baccho
carpebat raras serus vindemitor uvas.*

(Sen. Apoc. 2, 1)

Mindkét szöveg váratlanul, előzmény nélkül vált fel egy nem epikus szakaszt, s mindkettőt a *iam* szó vezeti be, mely később megismétlődik. A két szakasz egymáshoz „időben is közel esik”, hiszen mindkettő őszi időpontra utal, Senecáé egészen pontosan október 13. napjára, míg Iuvenalisé október végére vagy november elejére. A *deformis hiems* kifejezést mindkét szerző alkalmazza³⁹ egyaránt epikus perszifikációban,⁴⁰ az ősz mindkettejükénél jelzős szerkezetben áll. A két szakasz kifejezésmódja hasonló, múlt idejű igealakokat és ablativus absolutusokat használnak. S végül, bár mindkét szakaszban az égi, illetve időjárási jelenségek szerepe a legfontosabb, ezek mellett mindkettőben helyet kap egy-egy a mindennapi életből vett kép, mely Senecánál is kissé szokatlan (*iussoque senescere Baccho / carpebat raras serus vindemitor uvas*), Iuvenalisnál pedig kimondottan elüt az epikus időmegjelöléstől (*iam quartanam sperantibus aegris*), de csak tartalmában, a kifejezésmódot tekintve nem. Ha Iuvenalis valóban ismerte Seneca *Apocolocyntosis*-át, mint ahogy azt korábban a 6. szatíra egy szöveghelye alapján is fel-

³⁷ A szatíra többszöri stílusváltásait Anderson: i. m. (5. jegyz.) 238–241 mutatja be részletesen.

³⁸ A szöveghellyel kapcsolatban mind Courtney: i. m. (1. jegyz.) 212, mind Braund: i. m. (8. jegyz.) 247 említi az *Apocolocyntosis* idézett helyét, de egyikük sem veti fel a közvetlen hatás lehetőségét.

³⁹ A kifejezés e két helyen kívül csak Silius Italicusnál (3, 489) fordul elő.

⁴⁰ Vö. P. T. Eden (ed.): Seneca: Apocolocyntosis. Cambridge 1984, 69.

tételezték,⁴¹ számolhatunk a parodisztikus epikus időmegjelölés közvetlen hatásának lehetőségével is.

Domitianus mindeközben a háttérben marad, nem válik a cselekmény aktív résztvevőjévé, de többször is említi őt Iuvenalis: a meglepő *calvus Nero* (38) megnevezést követően a *pontifex summus* (46) és a *Caesar* (51) teljesen megszokottnak mondható, az *Atrides* (65) viszont már jóval kevésbé. A szakasz epikus jellegét erősítő szóval kapcsolatban Townend veti fel, hogy esetlegesen a Iuvenalis által parodizált mű szerzője is így nevezte meg Domitianust, ám ha így történt, az nem volt a legszerencsésebb választás a szerző részéről, hiszen a két Atrides közül a fiatalabb testvérhez felesége hűtlen volt, amint az Titus öccséről, Domitianusról is hírllett.⁴²

Ezt a bizonyos parodizált művet a Probusnak nevezett Iuvenalis-scholiastának köszönhetően azonosíthatjuk, aki a tanácsjelenet egy pontján, a 94. sornál Statius *De bello Germanico* címen ismert elveszett művéből idéz négy sort, melyek több ponton is kapcsolódnak a iuvenalisi tanácsjelenethez:

*lumina: Nestorei mitis prudentia Crispi
et Fabius Veiento – potentem signat utrumque
purpura, ter memores implerunt nomine fastos –
et prope Caesareae confinis Acilius aulae.*

A Statius által e sorokban említett Crispus, Veiento és Acilius egyaránt megjelenik a 4. szatíra tanácsjelenetében is:

venit et Crispi iucunda senectus...
(Juv. 4, 80)

*proximus eiusdem properabat Acilius aevi
cum iuvene indigno...*
(Juv. 4, 94–95)

et cum mortifero prudens Veiento Catullo...
(Juv. 4, 113)

Emellett a iuvenalisi tanácsjelenet egy negyedik szereplője kapcsán is élhetünk a gyanúperrel, hogy Statius idézett szakaszában is jelen volt. Amennyiben a töredék első szava, a *lumina* „szemek” értelemben áll e helyen, úgy az előző, elveszett sorral együtt

⁴¹ Juv. 6, 620–623: *minus ergo nocens erit Agrippinae / boletus, siquidem unius praecordia pressit / ille senis tremulumque caput descendere iussit / in caelum et longa manantia labra saliva*. J. Clack: To Those Who Fell on Agrippina's Pen. CW 69 (1975) 46 az idézett hely *descendere* igéjét egyértelműen az *Apocolocyntosis* cselekményére vonatkoztatja

⁴² Townend: i. m. (10. jegyz.) 154, 35. jegyz. További értelmezési lehetőségek: 1) Braund: i. m. (8. jegyz.) 249: Iuvenalis a megnevezéssel már itt előrevetíti Domitianus halálát, amiről a szatíra utolsó soraiban olvashatunk; 2) Sweet: i. m. (18. jegyz.) 285: Domitianus a római nép ellensége, akárcsak a görög király a trójaiaké (legyen szó bármelyik Atridesről) s ezzel együtt áttételesen a rómaiaké.

arra a L. Valerius Catullus Messalinusra utalhat, akinek vakságát Iuvenalis kétszere-sen is hangsúlyozza (Juv. 4, 114: *numquam visae flagrabat amore puellae*; 116: *caecus adulator*), de biztosat nem állíthatunk erről.⁴³ Újabb kapcsolódási pontot jelent, hogy Q. Vibius Crispus kapcsán mindkét szerző kiemeli öregségét.

A Probus által idézett szakasz és a iuvenalisi tanácsjelenet közötti kapcsolat vi-tathatatlan, a kutatás abban a kérdésben viszont megosztott, hogy mennyire szoros a függés a két mű közt. Többen úgy vélik, hogy akár a teljes „rombuszhal-eposz” a *De bello Germanico* paródiája lehet,⁴⁴ míg mások nem fogalmaznak ennyire határozottan,⁴⁵ a két mű kapcsolatának ténye viszont többé-kevésbé *communis opinio*nak tekinthe-tő.⁴⁶ Az eredeti mű ismeretének hiánya nem teszi lehetővé annak megállapítását, hogy mennyiben követte Iuvenalis Statium, mindenesetre további kapcsolódási pontok is felmerülhetnek. Townend hipotézise szerint a sajátos műzsainvokáció valamiképpen Statius invokációjára reflektálhat, s hangsúlyozza, hogy a tanácsjelenet is jó eséllyel tar-talmazhat további, az elveszett mű hiányában nem azonosítható utalásokat a *De bello Germanico*-ra.⁴⁷ Domitianus emelkedett megnevezéseiben szintén Statius szavai vissz-hangozhatnak: ez magyarázhatja a még az epikus nyelvtől is szokatlan *induperator* (29)

⁴³ Ennek lehetőségét felveti többek közt: *G. Highet*: Juvenal's Bookcase. *AJPh* 72 (1951) 376; *Griffith*: i. m. (25. jegyz.) 142–143.

⁴⁴ *Highet*: i. m. (43. jegyz.) 376: „We know nothing more of the piece, but this resemblance is close enough to make it probable that Juvenal's entire satire was a mock-heroic gibe at an epyllion in which Statius glorified the emperor and flattered his chief satellites”; *R. E. Colton*: Cabinet Meeting: Juvenal's Fourth Satire. *CB* 40 (1963) 1: „This poem is a parody of Statius' prizewinning epic on Domitian's German and Dacian campaigns.”

⁴⁵ *Townend*: i. m. (10. jegyz.) 153: „However, the fragment of Statius' lost poem on Domitian's German war, inserted in the margin at line 94 by the crazy annotator who seems to have worked not long after the early satires were published, makes it clear that it is to some extent the source of Juvenal's catalogue of imperial amici”; *B. Baldwin*: Juvenal's Crispinus. *AClass* 22 (1979) 112: „Valla, commenting on Juvenal 4.94, quotes the only four lines we possess of Statius' epic *De Bello Germanico* [...] There are obvious reasons for thinking that Juvenal is parodying this in his register of Domitian's advisors”; *Sweet*: i. m. (18. jegyz.) 297–298: „Valla's citation of four hexameters from this poem is enough to permit us to recognize that the satirist had at least this one epic in mind as his target”; *Griffith*: i. m. (25. jegyz.) 142: „That within the compass of Statius' four lines three of the eleven councillors who occur in Juvenal should have been named suffices to show the close literary dependence of satire IV on the original it parodies”; *Courtney*: i. m. (1. jegyz.) 195 csak a tanácsjele-nettel kapcsolatban tesz határozott kijelentést: „At least from 72 onwards, the satire is without doubt based on parody of Statius...”; *Braund*: i. m. (8. jegyz.) 251 hasonlóképpen: „This catalogue constitutes epic parody, almost certainly of Statius' *De Bello Germanico*, now lost to us”; *Kilpatrick*: i. m. (16. jegyz.) 232 tartózkodóan fogalmaz: „...an epic parody, possibly of Statius' *de bello Germanico*.”

⁴⁶ *Curtis*: i. m. (35. jegyz.) 74 véleménye valamelyest kivételt jelent, hiszen ő nem gondolja, hogy kimo-ndottan Statius műve lett volna Iuvenalis célpontja: „While we may never know how closely this satire follows Statius' account of an imperial meeting, there are nevertheless enough examples of other council scenes in epic works for this satiric version to be counted as a general subversion of a grand cliché, rather than as a direct parody of merely one source.”

⁴⁷ *Townend*: i. m. (10. jegyz.) 153.

használatát,⁴⁸ s okunk van feltételezni, hogy az itt ironikusan alkalmazott *dux magnus* megnevezés forrása szintén a *De bello Germanico* – Statius a *Silvae*-ben mindenesetre használja e kifejezést Domitianusra.⁴⁹

A 4. szatíra második nagy szerkezeti egységének legfontosabb szakasza a tanács-jelenet. Maga a tanácskozás igen rövid, a 118. sortól (vagy még szűkebben értelmezve a 123. sortól) kezdve a 136. sorig tart – ennél jóval fontosabb az érkező tanácsadók felsorolása.⁵⁰ A „rombuszhal-eposz” katalógusa hitvány alakokat mutat be, mentes minden fajta hőseposzba illő erénytől:⁵¹ a *kegyes Aeneas* és a *gyorslábú Achilleus* helyett többek közt a *halált hozó Catullus* (113) és a *lomha Montanus* (107) érkezik meg, a szatirikus *indignatio* pedig egyre erősebben tör a felszínre. Mint arra már korábban rámutattam, az erkölcsi romlottság sokféle árnyalatát megjelenítő tanácsadók voltaképpen magáról a császárról alakítanak ki lesújtó képet, aki hozzájuk hasonló alakokkal vette körül magát.⁵² S ez nem csupán Domitianus, hanem egyúttal az egész rendszer kritikája is, melyben az uralkodó legfontosabb bizalmasai ilyen ügyekkel foglalkoznak. Ráadásul a történet utolsó soraiból kiderül, hogy e tanácsülés voltaképpen egy haditanács, melyet úgy hívott össze Domitianus, *mintha* a germániai harcokkal kapcsolatos fejleményeket kellene megvitatni.⁵³

*surgitur et misso procures exire iubentur
consilio, quos Albanam dux magnus in arcem
traxerat attonitos et festinare coactos,
tamquam de Chattis aliquid torvisque Sygambris
dicturus, tamquam ex diversis partibus orbis
anxia praecipiti venisset epistula pinna.
atque utinam his potius nugis tota illa dedisset
tempora saevitiae...*

(Juv. 4, 144–151)

⁴⁸ Az Ennius és Lucretius által is többször használt szó az őket követő időkben fennmaradt epikus szövegekben nem fordul elő, vö.: *Kilpatrick*: i. m. (16. jegyz.) 233: „A very rare word in extant Latin literature, but Statius may have used it in his lost epic as a compliment to Domitian.”

⁴⁹ *Stat. Silv.* 3, 1, 61–63: *ast ego, Dardaniae quamvis sub collibus Albae / rus proprium magnique ducis mihi munere currens / unda domi curas mulcere...* *Highet*: i. m. (42. jegyz.) 365, 26. jegyz. szerint a kifejezés a *Silvae* idézett helyére utal.

⁵⁰ *J. O. Thomson*: *Juvenal's Big-Fish Satire*. G&R 21 (1952) 87 a Statius-töredék mellett egy további lehetséges előképet is felvet, méghozzá az ifjú Ptolemaios tanácsát a *Pharsalia* 8. könyvéből (Luc. 8, 474–483).

⁵¹ Bár *Curtis*: i. m. (35. jegyz.) 38–39 szerint a szakasz elődjében az istenek gyűlésének hagyományos epikus témáját parodizálja, azt ő maga is elismeri, hogy az alakok bevezetését és jellemzését az eposzi katalógusok paródiájának tekinthetjük.

⁵² A korábbiak mellett lásd még *Anderson*: i. m. (5. jegyz.) 241: „The portraits bring into focus what the satirist implies about the reign of Domitian: that the courtiers directly reflect their master.”

⁵³ *Anderson*: i. m. (5. jegyz.) 242 hívja fel a figyelmet ennek kiemelt fontosságára az interpretáció szempontjából.

Crispus, Veiento, Acilius és társaik azonban nem *de Chattis... torvisque Sygambri* tárgyalnak, hanem arról, hogyan kellene elkészíteni egy szokatlanul nagy halat. Iuvenalis azt sugallja, hogy a germánok elleni győzelmekért ünnepeelt *dux magnus* valójában ilyen semmiségekkel (*nugis* – 150) volt elfoglalva a háború idején. Ne feledjük: ebben a költeményben *res vera agitur*.

A 4. szatírában az eposzparódia egyik fő célja, hogy Domitianust és körét erkölcsstelenségükben bemutassa, egyszersmind nevetségessé tegye azzal, hogy egy valódi eposzhoz méltó, erényes férfiak által alkotott haditanács helyett egy óriási hal miatt összehívott, *virtus* helyett a *saevitia* és a *luxuria* által meghatározott alakokból álló tanácskozást jelenít meg, mely egy banális kérdésre a lehető legegyszerűbb megoldással áll elő.⁵⁴ Az Anderson által felvetett értelmezési lehetőség, miszerint a rombuszhal a birodalom metaforájaként szolgál, tetszetős ugyan, ám meglátásom szerint mégsem fogadhatjuk el, hiszen Iuvenalis maga is hangsúlyozza, hogy ez az eset csak egy azon *semmiségek* közül, melyeknek Domitianus a figyelmét szentelte. A 4. szatíra humora, valamint a császárra és tanácsadóira irányított szatirikus gúny egyik fő forrása épp a cselekmény jelentéktelen mivolta, emögött éppen ezért nem kell másodlagos jelentésréteget keresnünk.

Amikor Iuvenalis a rendhagyó múzsainvokációban kijelenti, hogy e költeményben *res vera agitur*, azaz igaz történet hangzik el, azzal mintegy ígéretet tesz arra, hogy bemutatja, mivel foglalkozott Domitianus *valójában*, miközben mások megvívták helyette a háborút, amelyért aztán Statius dicsőítő költeményt írt róla. Így a császárral és tanácsadóival együtt Statius, műve és általánosságban a hízelgő udvari költészet is Iuvenalis célpontjává válik.⁵⁵ Ezzel a Domitianus-kor egy újabb sötét oldala lepleződik le: az eposzköltészet múzsája is a császárt szolgálja, így az 1. szatírában a valós témát ábrázoló költészettel szembeállított mitológiai epikához hasonlóan az úgynevezett „történelmi eposz” tárgya sem *res vera*. A kortárs valóság ábrázolására ugyanis a költői ítélet szerint csakis a szatíra alkalmas, melyet épp ennek igazolására öltöztet epikus köntösbe, így állítva szembe egymással az általa hitelesként és hazugként értékelt költészetet.

⁵⁴ A *saevitia* és *luxuria* mint a szatíra két központi motívuma kulcsszereppel bír Anderson: i. m. (5. jegyz.) 232–244 interpretációjában.

⁵⁵ Vö.: Sweet: i. m. (18. jegyz.) 297–298. A hízelgés motívuma az eposzparódia cselekményében is megjelenik: *itur ad Atriden. tum Picens 'accipe' dixit / 'privatis maiora focus. genialis agatur / iste dies. propera stomachum laxare sagina / et tua servatum consume in saecula rhombum. / ipse capi voluit: quid apertius? et tamen illi / surgebant cristae. nihil est quod credere de se / non possit cum laudatur dis aequa potestas* (Juv. 4, 65–71). Vö.: F. Ahl: The Art of Safe Criticism in Greece and Rome. *AJPh* 105 (1984) 197–200 és F. Ahl: Quintilian and Lucan. In: N. Hömke – C. Reitz (eds.): *Lucan's Bellum Civile: Between Epic Tradition and Aesthetic Innovation*. Berlin – New York 2010, 5–6.

SUMMARY

Satire 4 is one of the most-criticized poems of Juvenal. Because of its structural problems, certain scholars even casted doubts on its unity considering it as two fragments patched together by a later editor. The key to understand the satire's structure is the connection between its two main parts and between their central figures, Crispinus and Domitian. Apart from the structural problems, this paper also deals with certain features of the mock-epic as well as the targets of the invective.

Keywords: Domitian, Juvenal, mock-epic, Statius, satire, *Satire 4*

GELLÉRFI GERGŐ

SZTE-BTK

Klasszika-Filológia és Neolatin Tanszék

gellerfigergo@gmail.com